

پیرامون ضرورت تدوین واژه‌نامه کلمات و عبارات حسن تعبیری

دکتر سیده مهنا سیدآقایی رضایی
استادیار گروه زبان روسی، دانشگاه مازندران،
بابلسر، ایران
m.rezaie@umz.ac.ir

واژه‌های کلیدی: حسن تعبیر، فرهنگ‌نگاری، فرهنگ لغت.

در علم زبان‌شناسی درباره اصطلاح «حسن تعبیر» بحث و بررسی می‌شود، اما برای شناخت و توصیف دقیق آن ناگزیریم به علوم دیگری چون جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، فرهنگ‌شناسی و حتی تاریخ نقب بزنیم؛ چراکه این مفهوم، ریشه در بافت فرهنگی، اجتماعی و تاریخی زبان‌ها دارد. «حسن تعبیر» یا «به‌گویی» از واژه یونانی euphemos مشتق شده که خود از دو جزو eu (= خوب) و phemi (= می‌گویم) ساخته شده است و دلالت دارد بر نوعی زبان مجازی که معمولاً برای تلطیف کلام و گزاره‌های صریح‌تر به کار می‌رود [امیرزاسوزنی، ۱۳۹۳: ۶۲]. واژه برای انسان‌های بدوی، قدرت جادویی داشت و جزو لاینفکی از خود حقیقت به حساب می‌آمد؛ زیرا ذهن ابتدایی آن‌ها قادر نبود شیء پدیده و حقیقت را از نامشان تفکیک کند. انسان‌های باستان ملزم به رعایت شرایط و ضوابط مشخصی بودند تا بتوانند در جامعه غیرتمدن آن روزگار، خود را از هلاکت و نابودی برهانند. به این ترتیب نخستین تابوها شکل می‌گیرند و در همان مراحل ابتدایی شکل‌گیری تابوها، حسن تعبیرها که نام‌هایی مجازی، پوشاننده و غیرمستقیم بودند، پا به عرصه وجود می‌گذارند. با گسترش و توسعه تمدن و جامعه بشری، تصور انسان از جهان پیرامونش نیز دستخوش تغییر شده و در نتیجه ماهیت تابوها و منعیات نیز تغییر می‌کند. امروزه باورهای مذهبی و ترس از نیروهای مافوق طبیعی، دلیل پیدایش و استفاده از حسن تعبیرها نیستند. کلمات و عبارات حسن‌تعبیری در حال حاضر نقش‌های گوناگونی برعهده دارند: رعایت آداب گفتار، تلطیف، نیکو و پرطمطراق ساختن کلام، سرپوش نهادن بر حقیقت از آن جمله‌اند. با این‌که انسان‌ها از دیرباز با حسن‌تعبیر سروکار داشتند و قدمت این مفهوم به درازای عمر خود زبان است، اما فعالیت‌های علمی پیرامون آن بسیار جدید است و به دهه‌های پایانی قرن بیستم برمی-

گردد. در زبان روسی پایه‌های تئوریک این مفهوم توسط زبان‌شناسانی چون لارین^۱، بولاخوفسکی^۲، رفارماتسکی^۳، کاتسف^۴ شکل می‌گیرد و در کارهای دانشمندانی مانند کریسین^۵ و ماسکوین^۶ گسترش می‌یابد و آپرسیان^۷ و ویناگرادوف^۸ درباره مفهوم حسن تعبیر به‌طور مشخص در علم واژه‌شناسی بحث و بررسی می‌کنند. در نهایت سینیچکینا^۹ کتابی مستقل با نام «حسن تعبیر در زبان روسی» تألیف کرده که تا به امروز نخستین کتاب تخصصی روسی در این زمینه است (کافشووا، ۲۰۰۷: ۱۴)؛ بنابراین تدوین واژه‌نامه‌های تخصصی حسن تعبیری، به‌مراتب نوپاتر است. نخستین واژه‌نامه حسن تعبیری توسط نیمان^{۱۰} و سیلور^{۱۱} در ۱۹۹۰ م. در امریکا تدوین می‌شود. بعد از او هولدر^{۱۲} در سال ۱۹۹۵ فرهنگ حسن تعبیر در زبان انگلیسی را تدوین کرده و در سال ۲۰۰۷ آن را تکمیل و تصحیح می‌کند. در سال ۲۰۰۶ ریس^{۱۳} فرهنگ حسن تعبیری دیگری در لندن منتشر می‌کند. سینیچکینا اولین - در حال حاضر تنها - واژه‌نامه حسن تعبیری در زبان روسی را در ۲۰۰۸ تدوین می‌کند (آرسین‌تی‌یوا، ۲۰۱۰: ۶۸-۶۱). درباره موضوع حسن تعبیر در زبان فارسی، جز چند رساله و مقاله، کار علمی گسترده و منسجمی صورت نگرفته است و واژه‌نامه کلمات و عبارات حسن تعبیری وجود ندارد. حتی در فرهنگ‌های عمومی تک‌زبانه نیز، هیچ کلمه یا عبارتی با نشانه حسن تعبیر مجزا نشده، چنانچه در برخی از فرهنگ‌های تشریحی روسی شاهد آن هستیم. فقط در فرهنگ ۸زبانه سخن، کلمات یا عبارات تابو با علامت خطر مشخص شده‌اند.

حسن تعبیر یک مفهوم جهانی است و در همه زبان‌ها وجود دارد. با بررسی تطبیقی حسن تعبیر در زبان‌های روسی و فارسی درمی‌یابیم که اشتراکات معنایی-ساختاری قابل ملاحظه‌ای در این دو زبان وجود دارد. مفاهیمی مانند موجودات فرازمینی - خداوند، اجنه و شیاطین - *Всевышний* / پروردگار متعال: *خدا / они / آن‌ها*: جن؛ نام برخی از حیوانات مضر و یا هراس‌انگیز؛ مرگ (*уйти в иной мир* / شتافتن به جهان باقی: مردن)؛ پیری (*зрелый возраст* / سن و سال پختگی: پیری)؛ بیماری (*депрессия* / دپرس: افسردگی؛ *кансер* / کنسر: سرطان)؛ نقض‌های جسمی و عقلی (*незрячий* / نابینا: کور)؛ اندام‌های جنسی و پوشاک مربوط به آن، روابط جنسی و بارداری

1. Larin
2. Bulakhovsky
3. Reformatsky
4. Katsev
5. Krysin
6. Moskvin
7. Apresian
8. Vinogradov
9. Senichkina E.P.
10. Neaman J.S.
11. Silver C.G.
12. Holder R.W.
13. Rees N. A.

(*тяжёлая*: سنگین: باردار)؛ اجابت‌مزاج (*облегчатсь* / سبک شدن: ادرار کردن)؛ نقص‌های اجتماعی شخص مانند اعتیاد به مواد مخدر و الکل (*огнённая вода* آب انگور: شراب)؛ مشاغل بی-پرستیژ یا هراس‌انگیز (*уборщик территории* پاکبان: رفتگر)؛ نقص‌های رفتاری شخص مانند خساست، طمع، تنگ‌نظری و غیره (*экономный* / صرفه‌جو: خسیس)؛ فریب‌کاری‌ها در حوزه سیاست و اقتصاد و غیره (*серый рынок* / بازار سیاه: خرید و فروش غیرقانونی؛ *развивающие страны* / کشورهای توسعه‌نیافته: کشورهای فقیر و عقب‌افتاده).

مثال‌هایی که در بالا به آن‌ها اشاره شد، جزو مواردی هستند که در هر دو زبان به مفاهیم مشترکی اشاره می‌کنند و از ابزارهای یکسانی برای ساخت آن‌ها استفاده شده است؛ به‌عنوان‌مثال کاربران زبان‌های فارسی و روسی برای آن‌ها که به‌طور مستقیم اسم جن را به زبان نیاورند، از ضمیر اشاره آن‌ها؛ به جای نام بردن از مرگ، استعاره؛ به جای واژه ناخوشایند کور، ردخلف و برای اشاره به سرطان از وام‌گیری به‌عنوان ابزارهای ساخت مفاهیم حسن‌تعبیری بهره می‌گیرند؛ اما نمونه‌هایی نیز وجود دارند که مانند اصطلاحات و تعبیرات با ترجمه لغت به لغت نمی‌توانیم به مفهوم اصلی آن‌ها پی ببریم و پیش‌آگاهی درخصوص این دست از مفاهیم حسن‌تعبیری چه در آموزش به خارجی‌زبانان و چه در ترجمه بسیار لازم می‌نماید. این تفاوت‌ها ریشه در جهان‌بینی گویندگان و جنبه‌های فرهنگی حاکم بر آن زبان دارد. یافتن این نمونه‌ها و پیشنهاد دادن نزدیک‌ترین معادل می‌تواند در این زمینه راه‌گشا باشد؛ به‌عنوان‌مثال: *ночные бабочки* (= پروانه‌های شب)، اسم خاص *Магдалина* (= مریم مجدلیه) به جای فاحشه؛ *враг* (= دشمن) به جای شیطان؛ *в интересном положении* (= در موقعیت جالب) به جای زن حامله؛ *медвежья болезнь* (= بیماری خرسی) به جای اسهال و بسیاری نمونه‌های دیگر که ضبط و ثبت شدن آن‌ها در واژه‌نامه حسن‌تعبیری دوزبانه یاری‌گر زبان‌آموزان و مترجمین خواهد بود. از آنجایی که واژه‌نامه حسن‌تعبیری در زبان روسی وجود دارد، کار تدوین فرهنگ دوزبانه به‌مراتب ساده‌تر به نظر می‌رسد. فرهنگ روسی را می‌توان به‌عنوان منبع اصلی در نظر گرفت و از فرهنگ‌های تشریحی زبان فارسی، فرهنگ اصطلاحات و واژه‌های عامیانه، مانند کتاب کوچک احمد شاملو به‌عنوان پیکره زبانی در جستن معادل‌ها بهره گرفت. در اینجا شم زبانی گردآورندگان واژه‌نامه نیز کمک‌کننده است. واژه‌نامه حسن‌تعبیری زبان روسی سینیچکا به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده است، بی‌توجه به آن‌ها که حرف نخست به کدام قسم کلمه تعلق دارد. از نقاط قوت کار، شاهد مثال‌های متنوعی است که برگرفته از آثار ادبی و نشریات ادواری است. نویسندگان تا جای ممکن به نام زبان‌شناسانی که برای نخستین‌بار واژه یا عبارتی را به‌عنوان حسن‌تعبیر ثبت کردند، نیز اشاره کرد و همچنین واریانت‌های واژگانی و نحوی موجود برای حسن‌تعبیر اصطلاحی (*эвфемизмы-фразеологизмы*) را درون کمانک گذاشت. او تمام مثال‌ها را در سه دسته سبکی (محاورة، رسمی اداری شفاهی، علمی شفاهی) طبقه‌بندی کرد که چندان رسا به نظر نمی‌رسد. در انتهای مدخل‌ها به مترادف‌های موجود نیز اشاره کرد.

بسته به کاربردی که برای واژه‌نامه حسن‌تعبیری در نظر داریم، می‌توان آن‌ها را بر اساس موضوع-معنا، شیوه ساخت یا تعلق‌شان به اقسام کلمه طبقه‌بندی کرد. حسن‌تعبیر می‌توانند زبانی باشند (کلیشه‌ها و ساختارهای آماده در هر زبان: *ناشنوا* به جای کر)، کلامی (واژه‌ها و عبارات حسن‌تعبیری که محدود به گروه خاصی می‌شود: *سالن اجتماعات* به جای زندان) یا منحصربه‌فرد (حسن‌تعبیری که فی-البداهه و به هنگام گفت‌وگو شکل می‌گیرند و در جمع‌های دوستانه و خانوادگی قابل فهم هستند: مهمان رسیده به جای عادت ماهانه شدن). برای تدوین واژه‌نامه حسن‌تعبیری، می‌توانیم فقط روی حسن‌تعبیر زبانی تمرکز کنیم تا از سردرگمی گستردگی موضوع تا حد زیادی بکاهیم. هرچند سختی کار فرهنگ‌نویسی در این زمینه چند برابر است؛ چراکه هنوز با ابهاماتی در مرزبندی واژه‌ها و عبارتهای حسن‌تعبیری و تعلق‌شان به سبک‌های مختلف گفتاری و نوشتاری نیز روبه‌رو هستیم. از دیگر روی واژه‌هایی که به‌عنوان حسن‌تعبیر به کار می‌روند، به‌مرور ویژگی پوشاندگی خود را از دست می‌دهند و به واسطه تکرار، تبدیل به تابو می‌شوند؛ بنابراین لازم است واژه‌نامه‌های حسن‌تعبیری پیوسته به‌روز شوند. و سخن آخر این‌که کلمات و عبارات حسن‌تعبیری در روزگار ما در حال شکوفایی و گسترش است؛ بنابراین زبان‌آموز، مترجم و مدرس زبان خارجی در راستای شناخت ظرایف فرهنگی و جامعه‌شناختی زبان مقصد، باید واژه‌ها و عبارات حسن‌تعبیری را نیز درک و در جای خود به‌کار برد. اینجاست که علم زبان‌شناسی و فرهنگ‌نویسی می‌تواند به‌عنوان ابزاری کارگشا برای این منظور به‌کار گرفته شود.

References

منابع

۱. میرزاسوزنی، صمد، *ترجمه متون ساده*، تهران: سمت، ۱۳۹۳.
2. Арсентьева Е.Ф., Арсентьева Ю.с. *Словари эвфемизмов: общие принципы составления и представленность в них фразеологического фонда английского и русского языков*// ученые записки казанского университета. Том 152, кн. 6. 2010. – с. 61-69.
3. Ковшова М.Л. *Семантика и прагматика эвфемизмов*. - М.: Гнозис, 2007.
4. Сеничкина Е.П. *Словарь эвфемизмов русского языка*. - М. : Флинта: Наука, 2008. 464 с.